

Lezing 6: “Uit Zijn mond komt kennis en verstand”

Gezag van de natuurwetenschap

De zesde lezing draagt de titel “Uit Zijn mond komt kennis en verstand” (Spr. 2:6). Het is de tweede lezing die gaat over gehoorzamen in de maatschappij, toegespitst op het gezag van de natuurwetenschap. Waar het geloof in de wetenschap aan de ene kant soms bijna religieuze trekken heeft, zijn er aan de andere kant veel mensen die geen enkel wetenschappelijk resultaat accepteren. Hoe moeten we ons als christen hiertoe verhouden, juist ook in het licht van de redelijke vermogens van de mens die volgens christenen niet uit toeval zijn ontstaan, maar van God ontvangen?

Voor deze lezing hebben we prof. dr. ir. H. Jochemsen uitgenodigd, hij zal op 10 februari 2022 *Deo Volente* zijn lezing voor ons uitspreken.

Aan de *lector* zijn de volgende vragen gesteld:

1. Hoe wordt het gezag van de natuurwetenschap vanaf de wetenschappelijke revolutie onderbouwd?
2. Welk gezag heeft de natuurwetenschap op dit moment in de samenleving en in de christelijke wereld?
3. Welk gezag moeten we als christenen toekennen aan de natuurwetenschappen?

Dat de wetenschap niet voor iedereen een bron van gezag is blijkt bij complottheorieën. Deze theorieën bieden vaak alternatieve verklaringen, en twijfelen aan de wetenschap. Mathan bespreekt in het voorbereidingsartikel de invloed van complottheorieën op het gezag van de wetenschap.

De invloed van complottheorieën op de wetenschap

Direct vanaf het begin van de uitbraak van het coronavirus werd er gespeculeerd over de herkomst. Is het in de wereld gekomen door onvoorzichtigheid op een vismarkt in Wuban of door onzorgvuldig handelen in een laboratorium? Is het per ongeluk verspreid door nietsvermoedende burgers of is het bewust naar buiten gebracht door een kleine groep elitaire wereldleiders? De onduidelijkheid van de oorsprong van het virus bleek voer voor complotdenkers, die er een samenzweringstheorie rond formuleerden. Daarbij werd niet zelden voorbijgegaan aan wetenschappelijke onderzoeken en wetenschappelijke consensus.

Tekst: Mathan Lokerse

In de zesde lezing hopen we na te denken over het gezag van de natuurwetenschap en hoe dit gezag momenteel aanwezig is in de samenleving. Ter voorbereiding op deze lezing wordt er in dit artikel ingegaan op de invloed van complottheorieën op het gezag van de wetenschap. Er wordt daarvoor eerst beschreven hoe complottheorieën kunnen ontstaan en welke redenen er zijn om een complot te zien. Vervolgens wordt gekeken naar de mensen of bevolkingsgroepen die gevoelig zijn voor zulke theorieën. Ten derde wordt geanalyseerd welke invloed een complottheorie op het gezag van de wetenschap heeft of kan hebben.

Ontstaan van complottheorieën

Als eerste, hoe kunnen complottheorieën ontstaan? Over het algemeen willen mensen graag de waarheid achter het leven, achter de werkelijkheid kennen. Wat is de zin van het leven en waarom gebeuren de dingen zoals ze gebeuren? In vroeger eeuwen werd deze waarheid gevonden in geloof en religie, wat overigens niet wil zeggen dat er toen geen ruimte was voor complottheorieën. In de afgelopen eeuw heeft de secularisering een

hoge vlucht genomen, waardoor de waarheid van een religie minder aanwezig is in de maatschappij. Dit is een van de vier ontwikkelingen die socioloog Jaron Harambam ziet als oorzaak van het huidige tijdperk, wat volgens hem een ‘epistemologische instabiliteit’ is (Sipma, 2017).

Een tweede ontwikkeling is de groei van de media, die altijd aan iedereen nieuws voorschotelen. Nieuws en beeld is altijd aanwezig, maar blijkt ook makkelijk te verdraaien, waardoor nepnieuws makkelijk te verspreiden is. Hierdoor worden mensen sceptisch over de berichten die de media verspreidt. Complotdenkers gebruiken nog steeds media, maar maken onderscheid in - voor hen- betrouwbare en onbetrouwbare bronnen.

Democratisering is een derde ontwikkeling die complottheorieën in de kaart speelt. De bevolking heeft invloed op de positie van machthebbers en is daardoor kritischer geworden op hun functioneren. Hun handelen wordt nauwgezet gevolgd en geanalyseerd. Ten vierde is er globalisering, wat leidt tot een bepaalde mate van cultuurrelativisme. De eigen cultuur wordt in twijfel getrokken als kennis gemaakt wordt met andere culturen. Hierdoor worden mensen meer ontvankelijk voor ‘waarheden’ die ze voorgeschoteld krijgen.

Deze ontwikkelingen vragen om een reactie van mensen. Complotdenkers reageren met een kritische blik en gaan op zoek naar hun eigen waarheid. Ze negeren daarbij de waarheid die de media en de politiek hen presenteren. Ze zien zichzelf daarmee als vrijdenkers die, in tegenstelling tot de rest van

de bevolking, niet alle informatie als zoete koek slikken.

Een voorbeeld van een complottheorie waarin een allesomvattende waarheid beschreven wordt, is QAnon, die sinds eind 2017 bestaat. Hierin worden alle andere bestaande complotten aan elkaar geknoopt tot een samenhangend verhaal. In deze theorie wordt een grote ontwaking verwacht, waarin de Amerikaanse oud-president Trump een belangrijke rol in zal spelen (Schipper, 2020).

Grote aanjagers van complottheorieën zijn heftige gebeurtenissen die plotseling plaatsvinden, zoals de aanslagen op 11 september 2001, het vermoorden van de Amerikaanse president John F. Kennedy en de coronacrisis. Veel mensen zijn benieuwd naar de oorzaken van zulke gebeurtenissen en gaan daar in meer of mindere mate actief naar op zoek. Volgens Daniel Cohnitz gaan complotdenkers er in die zoektocht van uit dat iedere gebeurtenis een bewuste handeling als oorzaak heeft. Deze bewuste handeling moet uitgevoerd zijn door personen die voordeel hebben bij de gebeurtenis. Complotdenkers gaan vervolgens op zoek naar deze personen en bedenken een theorie. Op die manier vinden ze een verklaring voor de gebeurtenis die plaatsgevonden heeft (Visser, 2017).

Een bekend voorbeeld hiervan zijn de aanslagen op 11 september 2001. Mede naar aanleiding hiervan besloot de Amerikaanse regering onder president George W. Bush in 2003 Irak binnen te vallen. In een wijdverspreide complottheorie wordt uitgelegd dat Amerika Irak al langer binnen wilde vallen en er wordt geconstateerd dat de aanslagen nu gebruikt worden als reden voor de inval. Amerika had dus voordeel van de aanslagen en moet ze dus ook zelf georganiseerd hebben.

Complottheorieën zijn aantrekkelijk omdat ze vaak een logische en simpele verklaring geven voor heftige gebeurtenissen. De situatie wordt versimpeld voorgesteld en er worden causale verbanden gelegd, zodat er een oorzaak aangewezen kan worden. De werkelijkheid is vaak weerbarstig en te ingewikkeld om makkelijk te begrijpen en in een schema te gieten. Complottheorieën slagen hier wel in en worden daarom makkelijk omarmd (UvA, 2020).

Een voorbeeld hiervan is het coronavirus. Dit kwam totaal onverwacht, zowel voor de maatschappij als voor de wetenschap. Om in de toekomst zo'n pandemie te kunnen voorspellen, en daarmee te voorkomen, is het nodig de oorsprong en verspreiding te begrijpen. De reguliere wetenschap kan dit niet binnen korte tijd verklaren, maar complotdenkers lukt dit wel, doordat ze de situatie versimpelen en een verklaring bedenken.

Complotdenkers

In het tweede deel van dit artikel wordt ingezoomd op de mensen die complottheorieën omarmen. Zoals hiervoor gezegd, zijn complottheorieën aantrekkelijk omdat ze een versimpelde, maar logisch-klinkende verklaring geven voor heftige gebeurtenissen. Het is echter niet zo dat iedereen even gemakkelijk deze theorieën omarmt. Ten eerste zoeken mensen verklaringen vooral in hun eigen wereld. De eigen overtuiging is leidend in het zoeken naar een verklaring. Hierdoor zijn academici minder geneigd tot het geloven van een complottheorie dan mensen die niets met de wetenschap hebben.

Verder zijn er menselijke eigenschappen die de gevoeligheid voor complottheorieën vergroten. Mensen zijn vaak geneigd om vreemde verklaringen eerder te geloven dan meer voor de hand liggende verklaringen, wat

complottheorieën in de kaart speelt. Daarnaast kunnen mensen een zogeheten ‘conspirational mindset’ hebben, waardoor ze snel causale verbanden zien tussen dingen die slechts toevallig met elkaar te maken hebben (UvA, 2020).

Er blijkt ook verschil te zijn tussen intuïtieve en analytische mensen als het gaat om complotdenken. Intuïtieve mensen zijn over het algemeen gevoeliger voor complotdenken, omdat zij snel reageren op gebeurtenissen en niet of minder reflecteren. Analytische mensen zijn daarentegen wat nadenkender en nemen langer de tijd om tot een verklaring of een oordeel te komen.

Daarnaast spelen de bronnen die men raadpleegt een grote rol. Als er geen onderscheid gemaakt wordt tussen betrouwbare en onbetrouwbare bronnen, wordt het makkelijker om een complottheorie over te nemen. Hierdoor is ook opleidingsniveau een mogelijke factor voor de gevoeligheid voor complotten. Hoger opgeleiden kunnen informatie over het algemeen beter analyseren en zijn beter in het beoordelen van bronnen (Van Arkel, 2019).

Wat in ieder geval over het algemeen gezegd kan worden, is dat mensen die geloven in complottheorieën, vaak kritische mensen zijn. Ze kijken kritisch naar de informatie die ‘mainstream media’ brengen en gaan daarnaast op zoek naar andere bronnen. Ze laten zich dan ook graag voorstaan op deze eigenschap. Daarentegen nemen ze bestaande of nieuwe complottheorieën min of meer zonder kritiek over (UvA, 2020).

Invloed op de wetenschap

Als derde wordt de invloed van complottheorieën op de wetenschap in dit artikel nader bekeken. Een eerste analyse door sociaal psycholoog Bastiaan Rutjens (UvA, 2020) zegt dat het van het

desbetreffende complot afhangt of weerstand tegen de wetenschap er samen mee gaat. Bij de complottheorieën rond de aanslagen in september 2001 en de moord op de Amerikaanse president John F. Kennedy speelt wantrouwen in de wetenschap geen grote rol. Er is hier weinig tot geen wetenschappelijk onderzoek mee gemoeid dat in twijfel getrokken wordt of kan worden. Rond vaccinaties en het coronavirus daarentegen wel. Onderzoeken en studies worden weersproken of weerlegd in de complottheorieën over deze onderwerpen. Onder complotdenkers blijkt echter nog steeds wel sprake te zijn van een vraag naar wetenschap. Studies die hun theorieën onderbouwen worden graag gebruikt en aangedragen. Wetenschap blijkt wel nodig om de eigen theorie te onderbouwen, maar er wordt daarbij dus onderscheid gemaakt tussen verschillende wetenschappers.

Een tweede analyse is dat de wetenschap zelf niet onder vuur ligt, maar vooral de wetenschappelijke instituties en de experts. De wetenschap heeft altijd al de feiten gepresenteerd, maar de analyse van deze feiten werd en wordt niet door de wetenschap gedaan, maar door de instituties en experts. In complottheorieën worden de feiten die de wetenschap brengt vaak nog wel geaccepteerd, maar de analyse die een instituut of een expert doet, niet. De feiten worden in de complottheorie op een andere manier verbonden en geanalyseerd. Complotdenkers zeggen zelf ook de wetenschappelijke methode toe te passen en dat beter te doen dan wetenschappers zelf. De autoriteit van de wetenschappelijke instituten en experts is dus niet meer vanzelfsprekend (Van Dam & Akkermans, 2020).

De invloed van complottheorieën in de maatschappij wordt versterkt door filterbubbels die op het internet optreden.

Door algoritmes krijgen mensen voorgeschoteld waar ze eerder al interesse voor toonden of wat gekoppeld is aan hun interesses (Van Dam & Akkermans, 2020). Daardoor worden ze continu bevestigd in hun gelijk, waardoor berichten van andere media en de wetenschap die een tegenbewijs leveren, als onwaar worden beschouwd.

Concluderend kan hier gezegd worden dat complottheorieën het gezag van de wetenschap aantasten, maar niet door de hele samenleving. Binnen groepen die een of meerdere complottheorieën aanhangen, wordt het gezag van de wetenschap betwist. Dit blijkt ook weer afhankelijk te zijn van de betreffende theorie, wat hierboven is beschreven.

Tot slot

In dit artikel is allereerst gekeken naar de processen die leiden tot het ontstaan van complottheorieën. Daar bleek dat een instabiele samenleving zonder duidelijke waarheid leidt tot het ontstaan van complottheorieën. De groep mensen die zulke theorieën aanhangt is niet duidelijk aan te wijzen, zo werd zichtbaar in het tweede gedeelte. Als derde is gekeken naar de invloed van complottheorieën op de wetenschap om zo de koppeling naar het onderwerp van de lezing te maken.

De invloed van complottheorieën op de wetenschap bleek zich te beperken tot het aanzien en invloed die de wetenschap heeft in de maatschappij. Dit kan nog verder toegespitst worden op de aanhangers van complottheorieën. Zij wantrouwen de wetenschap die de desbetreffende complottheorie weerlegt en stellen vragen bij de uitleg die experts aan de feiten geven. Op die manier hebben complottheorieën invloed op het gezag van de wetenschap.

Literatuur

- Schipper, N. (2020, 3 november). *Pizzagate, Deep State, 9/11 en corona: waarom complottheorie QAnon zo populair is*. Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.trouw.nl/cultuur-media/pizzagate-deep-state-9-11-en-corona-waarom-complottheorie-qanon-zo-populair-is~bc19b11b/>.
- Sipma, T. (2017). De cultuur achter complottheorieën. *Sociologie Magazine*, 2017(1).
- Universiteit van Amsterdam (UvA). (2020, 30 oktober). *Complotdenkers bezweren met simpel causaal verband hun angsten*. Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2020/10/complotdenkers-bezweren-met-simpel-causaal-verband-hun-angsten.html>.
- Universiteit van Amsterdam (UvA). (2019, 8 november). *Verklaart psychologische afstand wantrouwen in de wetenschap?* Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2019/11/verklaart-psychologische-afstand-wantrouwen-in-de-wetenschap.html>.
- Van Arkel, K. (2019, 17 januari). *Zo ontstaat een complottheorie*. Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.ad.nl/wetenschap/zo-ontstaat-een-complottheorie~a88feb98/>
- Van Dam, J. & Akkermans, A. (2020, 9 juli). *Wat complotdenken en religie gemeen hebben*. Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.human.nl/het-filosofisch-kwintet/interviews/stef-aupers.html>.
- Visser, J. (2017, 16 april). *Hoe ontstaan complottheorieën?* Geraadpleegd op 12 augustus 2021, van <https://www.dekennisvanu.nl/site/artikel/Hoe-ontstaan-complottheorieen/9034>.